

אידיאה ופואטיקה בשירתו של יאיר-אברהם שטרן

תאריכים:

שירה ואידיאולוגיה, ספרות "מגויסת", אברהם שטרן, יאיר, קנאות, רביזיוניזם מקסימליסטי, לח"י, מלכות ישראל השלמה, פאתוס, שירה רטורית, מרטיריות, דימוי וסמל.

תקציר

"בימים אדומים של פרעות ודמים" ("חיילים אלמונים" - יאיר), בשנות השלושים של המאה העשרים, על רקע ההסלמה הגוברת ביחסים שבין היישוב העברי המתחדש בארץ-ישראל לבין הכנופיות הערביות מצד אחד והמנדט הבריטי מצד אחר, צומחת לה שירה עברית ייחודית הנכתבת על ידי משורר יוצא דופן.

המשורר הוא אברהם שטרן - יאיר, מנהיג הזרם המקסימליסטי בתנועה הציונית, והשירה היא שירה רטורית, רוויית פאתוס עצום, שכל כולה קודש למאבק המחתרתי להגשמת חזון מלכות ישראל השלמה.

לכאורה פועל יאיר בשתי חזיתות נפרדות: החזית ה"פיזית" של המאבק הצבאי ב"אויבי ישראל" המונעים את הגשמתו של החזון הציוני השלם, והחזית ה"רוחנית" של השירה הבוקעת ממעמקיה של נשמתו הפיוטית והעדינה. בפועל מצטלבות שתי החזיתות וכישרון השירה מגויס במלואו כדי להשלים את המיליטנטיות הפוליטית והצבאית. השיר הוא "כלי נשק" נוסף במאבקם של הלוחמים לשחרור המולדת מעול זרים.

בחיי לא זכה יאיר להכרה ממשית כמשורר, אך ממרחק השנים הולכת שירתו ומצטללת בפואטיקה הייחודית לה, כשירה מיליטנטית ועשירת דמיון. כמעט "יש מאין" ברא מנהיג הלח"י שירה שבכל רבדיה קודש היא למאבק הלאומי. מעיון בשיריו של יאיר ברור שבהכרח ובמודע סיפקה האידיאה הלאומית הקיצונית למשורר הלוחם את התכנים, הסמלים, אוצר הדימויים, מטבעות הלשון, ואפילו

את המבנים והמצלול של שירתו. לפיכך מוצדק וראוי המאמץ להתבונן בשירה זו כבשירה הכפופה לעולם אידיאי. שירה שנכתבת כמניפסט אידיאולוגי מוצהר ומכוון, ראוי לה שתיבחן מתוך אוריינטציה אידיאית כפי שמבקש המאמר לעשות.

מבוא

אחת מהדמויות המרתקות והשנויות במחלוקת ביותר בתולדות היישוב העברי החדש בארץ ישראל (בתקופת המנדט הבריטי) היא דמותו של אברהם שטרן, האיש שלימים נודע בכינויו המחתרתי – "יאיר".

שטרן ידוע בעיקר כמפקדה של המחתרת הרדיקאלית ביותר בתולדות היישוב, הלא היא הלח"י (לוחמי חירות ישראל). בהיסטוריה היהודית הוא ייזכר כלוחם קנאי לשחרורה של ארץ ישראל מעול זרים. אבל ישנו צד נוסף וחשוב בעשייתו של האיש. יאיר היה גם משורר ואידיאולוג, שהשפיע במידה רבה על דרכה המעשית של המחתרת העברית הלאומית בא"י. יצירתו הרוחנית של שטרן הייתה חלק אינטגרלי באישיותו, והיותה בסיס עקרוני – אידיאולוגי לפעילותו הפוליטית.

יצירתו השירית של אברהם שטרן אינה שירה אישית ומופנמת המנותקת מן העשייה היומיומית, אלא שירה המעורבת כל כולה בפעילות הפוליטית ובמאבק הצבאי להקמתה של מלכות ישראל השלמה. זו שירה המוקדשת לביטוי החוויות, הרעיונות, המעשים והסמלים של הארגונים הלוחמים להקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. בכמה משיריו אף באה לידי ביטוי תפישת השיר עצמו ככלי נשק במאבק על השבת הריבונות היהודית בארץ ישראל. אין ספק כי שירתו של יאיר הייתה חלק בלתי נפרד ממעגל חייו המיליטנטי.

תהליך ההתקבלות של יאיר כמשורר ברפובליקה הספרותית בישראל היה קשה וסבוך, לא פחות משאלת מעמדו כמורד בזיכרון הקולקטיבי של האומה העברית המתחדשת בארצה. בעיני הביקורת יאיר הוא "המשורר המקולל" של "המדינה שבדרך", שהיעדרו ממפת השירה של זמנו נעוצה לא רק בפואטיקה הייחודית לו אלא גם בסתירה הטראגית באישיותו, הסתירה בין חייל אלמוני לבין משורר המודע לעצמו.¹

1 ראה: גנוסר, י' (תשנ"ח – 1998). **לא בשבילנו שר הסקסופון** – בתוך: על שירי יאיר, אברהם שטרן, הוצאת 'יאיר', 9.

העשור האחרון הביא עדנה מסוימת לזכרו של יאיר ולמקומו בתודעה הקולקטיבית הישראלית ובתרבותה. בשנת 1992 הועלה על בימות התיאטרון בארץ מחזהו של דן הורביץ "יאיר", בהצלחה לא מבוטלת, וחיזש את ההתעניינות בדמותו החריגה של אברהם שטרן. עיון מקיף ואינטנסיבי בשירת יאיר, בהקשריה החברתיים-תרבותיים-היסטוריים, קיים בספרה של יאירה גנוסר: "לא בשבילנו שר הסקסופון"². לכתבתו האישית - אפיסטולארית של יאיר ניתן ביטוי באסופת מכתביו, שנערכו לדפוס בידי אהרון אמיר.³ אך דומה כי ספרו עב הכרס של משה שמיר: "יאיר"⁴, שראה אור בראשית המילניום החדש, הוא גולת הכותרת לעיצוב מחדש של "מיתוס יאיר" על פניו השונות. ספר זה מצטייר כפריו הבלתי נמנע של עידן ליקוי המאורות האידיאולוגי והפוליטי שבו אנו שרויים.

פרסומים אלו, המבורכים כשלעצמם, אינם מסלקים את הצורך בעיון נוסף בשירתו של אברהם שטרן (יאיר). נהפוך הוא, דווקא ריבוי המלל בנושא מחדד את הצורך בנקודת מבט ממוקדת, לבחינת יחסי הגומלין המורכבים שבין שירה לאידיאולוגיה ביצירתו של משורר, שהרטוריקה שלו היא מופת של שילוב בין ה"ספרא" ו"הסיפא" בכתובה הבלטריסטית.

שביט⁵ מגדיר באופן סכמאתי שני בחנים לזיקה חיובית בין משורר לאידיאולוגיה:

- (א) התייחסותו של המשורר לאידיאולוגיה ומידת קרבתו אליה.
- (ב) דרך השימוש שלו בשירה ככלי אידיאי.

לאור שני בחנים אלו, ברצוני להצביע על האחדות העמוקה בין שטרן הלוחם והאידיאולוג לבין שטרן המשורר. מחד גיסא, יאיר הוא אחד ממפקדי האצ"ל (ומאוחר יותר מפקד הלח"י) וממעצבי האידיאולוגיה של ארגוני ההגנה הימניים בארץ ישראל, ודעותיו באות לידי ביטוי בעיתונות המחתררת, בכרוזים, בעלונים ובשידורי רדיו, ומאידך גיסא, משקפת שירתו את תכניה וסמליה של משנתו הרוחנית.

2 לעיל, הערה 1.

3 שטרן, א' (יאיר) (תש"ס 2000). **מכתבים לוני**, אהרון אמיר (עורך). תל אביב: הוצאת יאיר.

4 שמיר, מ' (תשס"א - 2001). **יאיר - אברהם שטרן: חייו-מלחמתו-מותו**, רומן ביוגרפי, הוצאת זמורה ביתן, 551 עמודים.

5 שביט, י' (ספטמבר 1974). **היחסים בין אידיאה לפואטיקה בשירתו של יונתן רטוש**, אוניברסיטת תל אביב (הספרות, כרך ה', חוב' 17).

עולמו החווייתי והתודעתי של יאיר המשורר מעוגן כולו בסמלים ובעמדות שעניינם שאלת הגורל הרצוי לעם ישראל ולאֶרץ ישראל. מעיון בשיריו ברור שבהכרח ובמודע סיפקה האידיאה הלאומית-מיליטנטית למשורר הלוחם את התכנים, הסמלים, אוצר הדימויים, מטבעות הלשון ואפילו את המבנים של שירתו. לפיכך, מוצדק יהיה להתבונן בשירתו של יאיר כבשירה הכפופה לעולם אידיאי, שירה שהיא מניפסט אידיאולוגי מוצהר ומכוון, ועל כן גם ראוי להעריכה מתוך אוריינטציה אידיאית.

בין ספרות לחברה : המסד התיאורטי

את המסגרת הכללית והרחבה ביותר ליחסים שבין פואטיקה לאידיאולוגיה מציבים רנה ולק ואוסטין וורן בספרם "תיאוריה של הספרות"⁶, בפרק העוסק בקשר שבין ספרות לחברה. הם מביאים את אמרתו של דה בונאל כי "הספרות היא ביטוי של חברה" ומנסים לפרוש את רשת המשמעויות המסועפת של אמרה זו.

הספרות היא "חברתית" משום שהיא משתמשת במדיום של השפה, שהיא כידוע מוסד חברתי: בז'אנרים; בתבניות צליליות; בקונבנציות לשוניות ששורש צמיחתם הוא חברתי. יתר על כן הספרות נתפשת כ"מחקה" את ה"חיים", וה"חיים" הם במידה רבה מציאות חברתית. כיווני חקירה אופייניים לסוציולוגים של הספרות עוסקים בשאלות אודות קשריה של הספרות לסטאטוס חברתי מסוים ולמשטר כלכלי, חברתי ומדיני. נעשים ניסיונות לתאר ולהגדיר את השפעת החברה על הספרות (ואת השפעת הספרות על החברה), ולקבוע ולהעמיד לשיפוט את מקומה של הספרות בחברה.

באופן כללי ניתן לחלק את הקשרים בין ספרות לחברה לכמה קטגוריות. ראשית, קיימת סוגיית הסוציולוגיה של הסופר ושל הספרות ומוסדותיה: הבסיס הכלכלי של הייצור הספרותי, מוצאו החברתי של הסופר, מעמדו החברתי והאידיאולוגיה החברתית שלו העשויה לבוא לידי ביטוי בחיוויים ובפעילות שמחוץ לתחום הספרות; קיימת גם סוגיית התוכן, ההשתמעויות והאידיאולוגיות החברתיות של היצירות הספרותיות עצמן; לבסוף קיימת סוגיית הקהל וכוח ההשפעה של הספרות על החברה.

מכיוון שכל סופר נמנה על חברה מסוימת, ניתן לחקור את הסופר כיצור חברתי. אף כי הביוגרפיה שלו היא המקור הראשי, יכול מחקר כזה להתרחב על נקלה לחקר המסגרת החברתית הכוללת שבתוכה הוא חי ופעל. את נאמנותו החברתית של הסופר ואת האידיאולוגיה שלו ניתן לחקור לא רק בכתביו הספרותיים, אלא לעתים קרובות גם במסמכים ביוגראפיים שונים. הסופר היה אזרח, הוא חיווה דעתו בשאלות בעלות חשיבות מדינית וחברתית, הוא נטל חלק במחלוקות בנות זמנו ושיקף את דעותיו באופנים שונים, הניתנים לבחינה ולעיון.

מי שנכנס בצורה מפורשת עוד יותר לשאלת היחסים בין אומנות לאידיאולוגיה, הוא הפילוסוף וחוקר התרבות לואיס אלטהוסר, בן האסכולה המרקסיסטית, שעומד על הקושי בהצבת מודל תיאורטי בסוגיה שבוכה זו. אלטהוסר מפנה במכתבו⁷ את נמענו אל עבודת מחקר של אחד בשם מאשרי. לדעת אלטהוסר הותו בעבודת מחקר זו קווים ראשוניים לבחינת הקשר בין אומנות לאידיאולוגיה. לדעתו של מאשרי אין האומנות מהווה תחליף למקורות ידע רגילים (כמו ידע מדעי למשל), אך בזכות סגולותיה הייחודיות אנו מסוגלים לחוש (לא לדעת) את המציאות המעוצבת בה ולאמץ את התפישה האידיאולוגית שמתוכה צמחה היצירה. ניתוח ההיבט הרעיוני ביצירותיהם של בלזאק וסולז'ניצין, למשל, משקף את הנחות היסוד האידיאולוגיות הניצבות ביסודן.

גישה מודרנית (סמיוטית – סטרוקטוראלית) מציג אומברטו אקו במאמר,⁸ שבו הוא מנסה לבחון את הקשר בין סטרוקטורות סמיוטיות שונות (גם פורמאליות) לבין ההיבט הרעיוני של היצירה.

ה"סוציולוגיה של הספרות" מייצגת לדעתו שתי גישות לכיווני חקירה:

- (א) היצירה הספרותית כמסמך המייצג תקופה היסטורית.
- (ב) היסודות החברתיים כמבארים את הרטוריקה (אסתטיקה) של היצירה הספרותית.

7 Louis Althusser, "A Letter On Ant", in: Lenin and Philosophy and ther Essays, p.221-227, monthly review press, N.Y.&London, 1971.

8 Umberto Eco, The Role Of The Reader, chapter five, Indiana University Press, 1979, p.125-141.

כיוון חקירה נוסף מקיים דיאלוג בין שתי הגישות (היצירה כתופעה אסתטית, והחברה כהקשר מבאר לה). כלומר, מצד אחד, מסבירים היסודות החברתיים את הבחירות האסתטיות שנעשו, ומצד אחר, העיון ביצירה ובמאפייניה הסטרוקטוראליים מוביל להבנה טובה יותר של המצב החברתי.

במוקד התיזה של א. אקו מונחת האמונה שקיימים קשרים הדוקים בין הסטרוקטורות של היצירה לבין ההיבטים החברתיים שלה, ולא ניתן לבדד שום אלמנט פורמאלי מבלי לייחס לו, לפחות ברמז, משמעות חברתית ועיונית.

מי שעומד באופן ישיר על דרכי הזיקה בין שירה לאידיאולוגיה הוא יעקב שביט:⁹ באופן סכמאטי אפשר להגדיר זיקה חיובית בין משורר לאידיאולוגיה על פי שני הבחנים הבאים:

- (א) התייחסותו של המשורר לאידיאולוגיה ומידת קרבתו אליה.
- (ב) דרך השימוש שלו בשירה ככלי אידיאלי.

באופן כזה נוכל לקבל בין השאר את דגמי הזיקה הבאים:

- (א) המשורר הוא מחוללה ומנסחה של האידיאולוגיה וזו באה לידי ביטוי ראשוני או מרכזי בשירתו.
- (ב) משורר מפרש או מבטא אידיאולוגיה קיימת בדרכים שונות וביניהן גם באמצעות שירתו. במקרה זה תציג השירה את תכניה וסמליה של האידיאולוגיה.
- (ג) עולמו החווייתי והתודעתי של המשורר מעוגן בין השאר בסמלים ובעמדות כלפי עולם וחברה, המנוסחים באידיאולוגיה ובתפישת העולם שהוא נוטה אליה.

דרכו של יאיר: פרטים ביוגרפיים וביבליוגרפיים.

אברהם שטרן נולד בשנת 1907 בסובלק שבפולין להורים ממשכילי ליטא.¹⁰ עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נכבשה עיירת הולדתו בידי הגרמנים. האם עזבה עם בנה את העיירה ועקרה לתוך רוסיה, שם החל הילד ללמוד. עם תום המלחמה השאירה אותו האם בידי קרובים וחזרה לסובלק. בינתיים פרצה מהפכה ברוסיה, ובעצם ימי התווה של הקומוניזם נדד אברהם הצעיר (בן 14) בדרכו לבית הוריו

ולאחר תלאות רבות הגיע אליו. סובלק היא עיירה קטנה, אך הייתה בה גימנסיה עברית ואברהם התגלה כתלמיד מצטיין בשפות, בספרות ובהיסטוריה. בשנת תרפ"ה (1925) הפציר אברהם בהוריו שישלחוהו להמשיך בלימודים בארץ ישראל והם ניאותו לו. הוא הגיע לירושלים ונכנס ללמוד בגימנסיה העברית שם.

בבית הספר היה הנער שטרן תלמיד שקדן וחרוץ. הוא גילה בקיאות בספרות העולם; בהיסטוריה של תנועות השחרור הלאומיות באירופה; הוא העריץ את התנ"ך וחזון "העצמות היבשות" ביחזקאל היה האהוב עליו ביותר. בנוסף לכך יאיר היטיב לשיר, לצייר ולפרוט על פסנתר, אך ילדי ירושלים לא היו סובלניים כלפיו, מכיוון שהיה חריג בהליכותיו, בלבושו ובהסתגרותו.

אברהם חגג את סיום לימודיו בגימנסיה בהצטיינות במקצועות היהדות. אחרי סיימו את הגימנסיה הוא המשיך בלימודים באוניברסיטה העברית בהר הצופים. הוא למד במחלקה למדעי הרוח והיה הטוב שבתלמידי השפות הקלאסיות - יוונית ורומית, והספרות הקלאסית של יוון ורומי. בזכות הצטיינותו החליטה האוניברסיטה להעניק לו מלגה על מנת שיוכל להשתלם בפירנצה שבאיטליה. באיטליה עסק יאיר בעבודת מחקר לקראת התואר השני בספרות עברית ובשפות קלאסיות, שם גם כתב את שיריו הראשונים. (למעשה היו לו כבר ניסיונות מוקדמים יותר בכתיבת שירה ברוסית ובפולנית). לאברהם נכונה קריירה אקדמאית מזהירה, אך הוא בחר במסלול חיים שונה לחלוטין.

ב-1929 השתתף שטרן - כחבר ה"הגנה" - בהגנת ירושלים, ודגל בתגובה אקטיבית על התקפות הערבים. עם הפילוג ב"הגנה" (1931) הצטרף "לארגון צבאי לאומי" - אז בראשותו של אברהם תהומי - ונמנה עם בכירי מפקדיו. יחד עם ד' רזיאל חיבר ספר הדרכה, וכן כתב מאמרים רעיוניים בשאלות הנוגעות לתנועת שחרור ולמחתרת, ושירים.

בסניף הארגון בירושלים התחדשו המאמצים לגיבושה של מחתרת ייחודית, הנשענת על יסודות לאומיים, צבאיים מהפכניים.¹¹ חינוך להקרבה עצמית, עריכת תוכניות התקפה, הקפדה על גינונים צבאיים ועל משמעת חמורה - ציינו את הארגון. ראשי הארגון הדגישו את ה"אל-מפלגתיות" של הארגון. עיתון הארגון "המצודה" (1932 - 1933) נערך על ידי מספר חברים וביניהם אברהם שטרן.

10 הפרטים הביוגרפיים לפי: וינשל, יי (שבט תשל"ח - 1978). **הדם אשר בסף: סיפור חייו ומותו של יאיר - אברהם שטרן**, הוצאת יאיר.

11 ראה: ילין-מור, נ' (1974). **לוחמי חירות ישראל**, תל אביב: שיקמונה. וכן: (תשי"ט - 1959) **לוחמי חירות ישראל** (כתבים א' - ב'), הוועד להוצאת כתב לחיי.

בעיתון גינו את הפציפיזם של תנועת העבודה, וכתבו מאמרים המספרים על גבורת ישראל בחיי קדם, רשימות מתולדות ה"שומר", ה"גדודים העבריים" ו"פרשת ניל"י".¹²

הכיוון הרעיוני של העיתון (והארגון) בא לידי ביטוי במאמר הפתיחה של גיליונו הראשון מתמוז תרצ"ב. ("יעודנו הקדוש"). כותב המאמר החתום (א) הוא י.ה. ייבין, ואלה הם דבריו: "עיתוננו זה הוא כלי ביטוי לאותו הכיוון הגורס אך ורק ייעוד אחד קדוש – הייעוד הלאומי – ואינו מכיר בשום אידיאלים צדדיים, כל עוד המולדת אינה בנויה על תילה; והוא יקדיש את דפיו לחינוך ארגוננו ברוח זו. הוא יתאמץ להחדיר בלבו את ההכרה כי:

אין דבר קדוש יותר מן השמירה, על הכבוד היהודי,

אין דבר קדוש משמירה על הקרקע היהודית,

אין דבר קדוש משמירה על החיים היהודיים".¹³

ארבעת העיקרים: כבוד, מסירות לנשק, אקטיביזם צבאי, וביטחון בכוח המזוין כגורם פוליטי היוו את המסד הרעיוני של הארגון מראשיתו, והתוו את דרכו במשך כל שנות קיומו. אברהם שטרן כתב את הרשימות במדור הקבע בעיתון "המצודה" – "אנחנו ושכנינו", וכן פרסם בעיתון חלק משיריו הראשונים. אחד משיריו "חיילים אלמונים", שנעימתו חוברה בידי חברתו לחיים של יאיר – רוני, הפך להמנון האצ"ל, ובשלב מאוחר יותר להמנון הלח"י.

בשנת 1933 החליט יאיר, סופית, לאכזבתם של מוריו באוניברסיטה, לעזוב את הלימודים ולהקדיש את זמנו למאבק על ארץ ישראל. עם התפרקות אצ"ל ושובם של תהומי וכמחצית מאנשי השורה ל"הגנה", נשאר שטרן באצ"ל והיה לאחד מחשובי מפקדיו וממעצבי האידיאולוגיה שלו. בשנת תרצ"ג (1934) קיבל אברהם שטרן תואר מוסמך למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים. מקצוע ראשי: ספרות עברית. מקצועות משנה – יוונית וספרות יוונית, היסטוריה של יוון ורומא וספרות ימי הביניים. במקביל גברה מעורבותו של יאיר בפעילות הפוליטית והצבאית של ארגון ה"הגנה הלאומית". זו אף שנת יצירה פורייה בשירתו:

12 ראה: מרים גטר, האידיאולוגיה של תנועת לוחמי חירות ישראל (לח"י), הפקולטה למדעי הרוח, החוג להיסטוריה כללית, אוניברסיטת ת"א, ספטמבר 1974 (עבודת M.A.).

13 "המצודה" – ביטאון המחותרת הלאומית בארץ ישראל (תרצ"ב – תרצ"ג) ערך וליווה בהערות ד"ר ח"ש הלוי, שישה גיליונות.

כארבעים ושבעה שירים של יאיר נושאים תאריכים עד שנת תרצ"ה. "ישנן עדויות כי כמה מתוך ארבעה עשר השירים שאינם נושאים תאריך נכתבו עד 1935".¹⁴

ב - 1938 התגלעו חילוקי דעות רעיוניים בין שטרן לבין ז'בוטינסקי שעמד בראש אצ"ל. שטרן טען לעצמאות של אצ"ל, שלל את כפיפות הארגון למפלגה הרביזיוניסטית ולבית"ר וחלק על האוריינטאציה המדינית של ז'בוטינסקי, שדגל בשילוב השאיפות הלאומיות של עם ישראל במסגרת מדיניות בריטניה. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הגיעו הבדלי התפישה לכלל משבר. ז'בוטינסקי ואצ"ל החליטו להפסיק את פעולות המחותרת נגד הבריטים ודגלו בשיתוף פעולה במלחמתם בגרמניה הנאצית, ואילו שטרן ליכד סביבו קבוצה של חברי אצ"ל שראו בבריטניה את האויב העיקרי. יום לפני פרוץ המלחמה נאסר שטרן, יחד עם כל מפקדת אצ"ל, ורק ביוני 1940 שוחרר. עם הפילוג באצ"ל פרש שטרן והקים ארגון משלו "הארגון הצבאי הלאומי בישראל" ולימים "לוחמי חירות ישראל" (לח"י).

"הפילוג באצ"ל בשנת 1940, והקמת 'האצ"ל בישראל' תחת הנהגתו של אברהם שטרן ('יאיר'), הוא שיאו של עימות שידע עליות וירידות במשך עשור. בתוך האצ"ל היה זה עימות על מרות ועל עצמאות פוליטית ורעיונית, אך היה זה גם פילוג בעל משמעות רבה לתנועה הרביזיוניסטית עצמה, שהייתה ממונה עליו. 'יאיר' לא היה תחילה אלא מכשיר בידי המקסימליסטים, אשר בכורח המאורעות הדרמטיים בשנות השלושים המאוחרות ביקשו ומצאו אדם שיתרגם את השליחות האסכטולוגית לכלל מעשה מהפכני. שטרן קיבל על עצמו את ביצוע הייעוד המשיחי".¹⁵

את המצע האידיאולוגי של לח"י ניסח שטרן ב"עיקרי התחייה" (י"ח סעיפים). הוא הטיל ספק באפשרות שבעלות הברית ינצחו, ואף ניסה ליצור מגע עם האיטלקים והגרמנים לשם השגת תמיכתם ברעיון המדינה העברית. כשהחל ארגונו בפעולות נגד השלטון, רדפה המשטרה הבריטית את שטרן וחבריו והוקצה פרס על ראשו. בכ"ה בשבט תש"ב נתגלה מחבואו בת"א, והוא נרצח בתואנה שניסה להימלט.

14 יאירה גנוסר, "ברוך אתה אחי הניצחון", "ידיעות אחרונות", תרבות-ספרות-אמנות, יום ו', 26.2.1982.

15 בתוך: יוסף הלר, לח"י אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940 - 1949. כרך ראשון, בית הוצאה כתר, ירושלים, תשמ"ט, 1989.

שיריו הראשונים של יאיר, שנכתבו החל מהשנה העשרים לחייו, היו שירים ליריים "עדינים ומופלאים",¹⁶ שנכתבו בשפות הרוסית והפולנית. בחלקם היו אלה שירי אהבה סנטימנטאליים מאוד, שהוקדשו לארוסתו רוני.

שירתו ה"עברית" של "יאיר" נכתבת בד בבד עם השתתפותו של האיש בפעולות ההגנה על ירושלים בתקופת מאורעות תרפ"ט, והפעם זו שירה לוחמת, פתטית, שכולה קודש לאידיאה הלאומית המנחה אותו. כל שיריו העבריים משקפים את ההשקפה הלאומית פוליטית שלאורה לחם, וחלקם באו כתגובה ישירה לאירועים משמעותיים בחיי היישוב העברי ולפעולות המחתרות בארץ ישראל ("ישראל – דם", מוקדש לזכרו של עולה הגרדום שלמה בן יוסף.. "אם עבריה השתיקי בכיך...") – שיר המוקדש למלאת שנה לפציעתו של איש המחתרת אריה יצחקי, נכתב בשנת ת"ש).

גם בעיתוני ובעלוני מחתרת נוספים נתפרסמו שיריו של יאיר בחתימת "אב"י" אלעזר בן יאיר, ששמו נחשף בחפירות מצדה. שירי יאיר נתפרסמו ב"אומר לעם"¹⁷, ב"משואות"¹⁸, וב"הירדן"¹⁹.

יאיר כתב את שיריו בנוסחים שונים. הוא עמל רבות לליטושם ולשכלולם. רבים מהם לא ראו אור בחייו ומדי פעם, אפילו עד ימינו אלו, נחשף שיר לא ידוע שלו או גרסה עלומה לשיר משיריו. למעט מן השירים ניתנו שמות, אך את רובם כתב המשורר ללא כותרות.

יאיר בעצמו ביצע את העריכה הראשונית של שיריו וחילקם לשישה פרקים: "אליכם אחי", "אליך אלוהים", "אליך נפשי", "דברי הימים", "דברי ניחומים", "מזמור לבני הנעורים" ו"לאמהות שלנו". המהדורות הראשונות של קובצי שירתו יצאו לאור בהוצאת "סולם" ב - 1950 וב - 1960. במהדורה הראשונה של ספר השירים של יאיר, שהופיעה כאמור ב- 1950, הודפסו השירים לפי הסדר שהכין לדפוס יאיר בעצמו, וכך גם במהדורה השנייה שהופיעה בתש"ך באותה מתכונת ובלי שינויים.

16 ראה: ברוך נאדל, "על שירי אברהם שטרן במהדורה חדשה, "ידיעות אחרונות", תרבות-ספרות-אומנות, 2.4.1976 וגם: יאירה גנוסר (לעיל הערה 1).
17 "אומר לעם" – עיתון חד פעמי, 29.7.1939, עמ' 2.
18 "משואות" – עיתון לנוער, 1939-1939, העורך: ח"מ מרחביה, 17 גיליונות.
19 "הירדן" – כתב עת יומי, שבועי, תל אביב 1934 - 1941.

המהדורות הבאות של כתבי יאיר הן מורחבות ומקיפות יותר. הן כוללות גרסאות שונות של שירי יאיר, שירים בכתב ידו, מאמרים, מכתבים, הודעות ו"עיקרי התחייה" שנוסחו על ידו.

המהדורה שעליה מתבסס מאמרי היא מהדורה שישית מורחבת, שיצאה בשנת תשל"ט (1979) בהוצאת "יאיר" ע"ש אברהם שטרן. שיריו של המשורר מופיעים כאן תחת הכותרת "בדמי לעד תחיי", שהיא שורה הלקוחה מאחד מן הידועים בשיריו.²⁰

אידיאה ורטוריקה בשירת יאיר שטרן

שירתו העברית הבוגרת של יאיר רחוקה מאוד מן הליריקה המלנכולית – מינורית, שציינה את תחילת דרכו הספרותית. זוהי שירה פתטית הנושאת אופי פרגמאטי-אידיאי-פוליטי; שירה המבטאת בתכניה, ברטוריקה שלה, בדפוסי ובסמליה אידיאולוגיה קיצונית ובלתי מתפשרת בנושא עם ישראל וארץ-ישראל.

שירת שטרן מבטאת את התפישה הלאומית-קיצונית של האסכולה המקסימליסטית בפריפריה של התנועה הרביזיוניסטית. "אסכולה זו ראתה באידיאה הלאומית ובסמלים של הלאומיות והריבונות מכשיר פוליטי ומדיני ממדרגה ראשונה. הנחתם הייתה שאומה היא תולדה של חוויה היסטורית משותפת ושל תודעה לאומית אחת, היונקות מאותה המסורת. לכן יש לתביעה הפומבית של הזכויות הלאומיות ערך מכריע באשר היא עצמה ביטוי מהפכני ומאורע מחולל תמורות. תודעה לאומית כזו באה לידי ביטוי בשורה של סמלים לאומיים – היסטוריים קבועים".²¹ דברים אלו מרמזים על זיקה בין אידיאה לפעילות פוליטית אקטיבית. התפישה הדוגלת בשירה שהיא ביטוי לפעילות פוליטית, והרואה בפעילות הפוליטית יסודות המאפיינים שירה – נוסחה בשירו של יאיר, שהמוטו שלו לקוח מדברי אחד מנערי שאול על דוד: "ידע נגן וגיבור חיל ואיש מלחמה..."

20 "הרי את מקודשת לי מולדת" – עמ' נ"ב. כל מראי המקום של השירים מתוך: אברהם שטרן, יאיר, בדמי לעד תחיי – שירים, הוצאת "יאיר", שבת תשל"ט, 1979.

21 שביט (לעיל, הערה 5)

(שמואל א', ט"ז, י"ח).

"כן, אני גם חייל ומשורר!
היום אכתוב בעט – מחר אכתוב בחרב
היום אכתוב בדיו – מחר אכתוב בדם;
היום על הנייר, מחר על גו אדם;
שמים נתנו הספר והחרב.
גורל חרץ; חייל ומשורר."
(עמוד נ"ז).

"לזיקה בין שירה, אידיאה ופעילות פוליטית ב"תנועה הלאומית" יש עוד צד מעניין: השירה באה אומנם מתוך שורותיה של תנועה לאומית ומדינית, אך כבר מתחילת קיומה של הזיקה ההדדית ובהשפעת כיווני מחשבה שונים הייתה השירה רדיקאלית ומקסימליסטית יותר מהקו המדיני-לאומי הרשמי של התנועה".²²

נקודה זו הומחשה במאמרו של משה גיורא הבוחן את שירו הידוע של יאיר "חיילים אלמונים" (1932) והרואה בשיר מוקדם זה, שנכתב בתחילת דרכו הפוליטית של המשורר, את ניצני ה"פרישה" של מחולל הזרם האקטיביסטי ביותר בארגוני המחותרת.²³ לכאורה, מתאים השיר בתכלית להיות המנון של ארגוני ההגנה כולם, המוטיב העיקרי מכל מקום אינו מעורר כאן שום בעיה:

"חיילים אלמונים, הננו בלי מדים,
מסביבנו – אימה וצלמוות.
כולנו גויסנו לכל החיים
משורה משחרר רק המוות."
(עמוד י"ט)

האלמוניות, היעדר המדים ואף ה"אימה וצלמוות" והשליחות "לכל החיים" אינם יכולים להיחשב כנטע זר בתפישה שעיצבה את דרכה של ה"הגנה". גם הצורך הבסיסי – שמירה על הנפש ועל הרכוש מפני פורעים וצוררים למיניהם – מוצא בבית החוזר של השיר ביטוי מלא וכולל, שאינו סותר את עקרונות ה"הגנה":

22 שביט (לעיל, הערה 5).
23 משה גיורא, "מקרא ב"חיילים אלמונים" ליאיר, קשת, כרך ג', חוב' ג', אביב תשכ"א, 1961, עמ' 78-90.

”בימים אדומים של פרעות ודמים
בלילות השחורים של ייאוש,
בערים, בכפרים את דגלנו נרים,
ועליו הגנה וכיבוש!”

(עמוד י"ט)

אפילו ההנחה ש"טוב למות בעד ארצנו", המושמעת בבית השני ("חלומנו : למות בעד עמנו !"), שורשיה נעוצים, עשור שנים ויותר לפני יאיר, באגדה סביב הטרגדיה ההרואית של תל-חי.

אך בכל זאת, אי אפשר להתעלם מן האינטנסיביות והריכוז של היסודות הקודרים בשיר: הייאוש של הלילות השחורים, פרעות הדמים של הימים האדומים הספוגים בדמעות אמהות שכולות מבנים ודם תינוקות טהורים. מוטיבים אלו "מנבאים" לדעת בעל המאמר את המשך דרכו הפוליטית של המשורר – הלוחם.

בגיליון ג' של עיתון המחותרת "המצודה"²⁴ במדור "אנחנו ושכנינו", כותב שטרן הצעיר את הדברים הבאים: "קומץ אנשים בישוב, מוגי לב, קצרי ראות וקטני מוחין הדוגלים בשם השלום יכולים לומר מתוך פחדנותם מזה ובתוקף קוצר השגתם מזה שהזדיינותם הבלתי פוסקת של שכנינו מבשרת קרב, אשר סופו מפלה וחורבן, ועל כן צריכים אנו להקדים את פני הרעה על ידי הסתלקות, עזיבה, התרפסות וחנופה.

אבל אנחנו הרואים בבניין המולדת לעם כולו על רבבות רבבותיו את מטרת קיומנו, אשר בעדה נכונים אנו להקריב את עצמנו, צריכים לעמוד יום ולילה על משמר חיי האומה: ובהגבירנו את מאמצינו, בלכדנו את שורותינו ולחכות ליום קרב- יום ניצחוננו".

נכונות ההקרבה העצמית למען העם והמולדת, וראיית המאבק לשלמות הארץ והאומה כמאבק קדוש, הם גם הנושא המרכזי בשיריו מן התקופה ההיא. בשיר "חיילים אלמונים" אומר המשורר:

”רצוננו : להיות לעולם בני חורין!

חלומנו : למות בעד עמנו!”

ועוד : בדמעות אמהות שכולות מבנים,

ובדם תינקות טהורים,
כמו במלט נדביק הגופות לבנים
ובניין המולדת נקים!"

ובשיר אחר: "נכונים לסכן את נפשנו כאמש
להגן ולמות על אחינו מחר".
(עמוד כ"ט).

ובשיר מפורסם נוסף, שמתוכו נלקח שם ספר השירים של יאיר:

"הרי את מקודשת לי, מולדת,
כדת משה וישראל.

...

אני – ראשי אלין בחיק הריד,
את – בדמי לעד תחיי."

(עמוד נ"ג).

גם אם לשון השירה נוטה אל הפיגוראטיבית, המליצית וההיפרבולית, דומה כי לא נטעה אם נייחס "ערך אמת" דומה להיגדים הרטוריים-פיוטיים של שטרן כמו גם להיגדיו הפובליציסטיים. שירתו של יאיר, שכל כולה קודש לאידיאה הלאומית, היא בבחינת היבט נוסף לעשייתו של משוררה, ואין היא עומדת בקטגוריה נפרדת מכתובתו הפרוזאית או מפעילותו המעשית.

הזיקה בין השיר לבין הסיף איננה ייחודית לפואטיקה של יאיר. ביטויים "אידיאולוגיים" מצויים אצל "משוררי החצר" של כל ארגוני ההגנה. גם אלתרמן, שאותו מחשיב משה גיורא²⁵ כמשוררה המובהק של ה"הגנה", כותב שירים לאומיים: (הד למאורעות תרצ"ו):

"חכי לנו, ארצי, במשעולי הריד

חכי לנו בשדות הלחם הרחבים!

את שלום המחרשה נשאו לך בחוריד-

היום הם לך נושאים שלום על הרובים."

(יזמר הפלוגות").

אבל אין להשוות את נימתו המתונה של שיר זה עם תגובתו השירית של שטרן
למאורעות תרצ"ו-תרצ"ט:

*"מכי שיגעון המלכות. לוחמי החירות במולדת,
ה' צבאות, מקדש משטמה, רכב אש-
אליך בכור ישמעאל, בשלכת תקווה האובדת,
ברובה נתפלל, במכונת ירייה, במוקש:"*

(עמוד מ"א).

המאבק על ארץ ישראל מקבל מימד דתי – אקסטאטי ב"סובלימציה" קרבית
המדברת על רובים, מוקשים ומכונות ירייה.

גם כאשר ההבלגה של "ההגנה" נשתנתה מאוד בתוך שנות המהומות, ובמקביל
הופיעו פזמונים עממיים אגרסיביים יותר, כמו "סירסנוך, יא מוחמד סירסנוך"
(הרקע: ענישת אנס ערבי או שניים על ידי שליחי ההגנה). או פזמון עממי נוסף:
"רשות הדיבור לחבר פראבלום, רשות הדיבור לחבר תת מקלע", עדיין קיים
הבדל בדרגת האינטנסיביות של השירים. שירו של יאיר מבטא דבקות: "ברובה
נתפלל", בעוד ש"ההגנה" נותנת ל"חברים" פראבלום ותת מקלע רק את "רשות
הדבור".

אבל המרחק "האידיאולוגי" בין שירו של אלתרמן לזה של יאיר (ובמקביל בין
ה"הגנה" לאצ"ל) חריף יותר: בעוד אלתרמן התנבא ל"שלוש הנישא על הרובים",
כשלב שבא לאחר "שלוש המחרשה" אשר נשאו הבחורים שנצטרפו לפלוגה או
ל"שורה" בכלל, מנסח יאיר מטרות אחרות לכאורה:

"עלה נעלה וירשנו. ילדנו בקשת לרשת

עד עולם: היבשת הים – מים סוף עד פרת."

(ל"כנופיות המטורפים", עמוד מ"א).

נקודה מעניינת נוספת מעלה גיורא במאמרו הנ"ל:

"אלתרמן יכול לשים בפי הפלוגה שירה רומנטית-אימפרסיוניסטית: 'חכי לנו,
ארצי, במשעולי הריד/ חכי לנו בשדות הלחם הרחבים'. ולא כפי שכותב יאיר
(באחד משיריו): 'חיים אנו במחותרת, באופל אפלת מרתף'. ההבדל בין הוואדי
האפל, ששמיו גדולים ופתוחים, לבין המרתף האפל בעיר, כמו מביע באורח ציורי

את ההבדל במצבם של הארגונים הצבאיים השונים, ואולי גם קובע, מבלי משים, את סיכוייהם לעתיד.

מוטיב "מלכות ישראל", כפסגת חזונו של יאיר וכמטרת מלחמתו, מופיע ברבים משיריו. זוהי התפישה הרואה את תכלית המאבק בהחלת הריבוניות היהודית על כל שטחה של א"י "ההיסטורית" ובקיבוץ יהודי כל הגלויות אליה:

"הוא יבוא. בוא יבוא, הגדול בימים!"	"ונציג את כף רגלנו
הפורק את העול, הגואל.	על פסגת חזון חיינו
הזוקף כפופים ומתיר אסורים-	נעלה בכידוננו
<u>יום חירות במלכות ישראל.</u>	<u>כתר המלכות</u>
(עמ' צ"ד).	(עמ' ל"ז)

במקביל מופיע הרעיון גם בהיגדים אידיאולוגיים "ישירים" יותר של א' שטרן. בשידור רדיו (משידורי התעמולה של האצ"ל), שחיבר ושידר יאיר עצמו, הוא אומר:

המטרה שלנו

הקמת מלכות ישראל עצמאית בכל השטח של ארץ ישראל בין הים הגדול ובין נהר פרת, והחזרת כל היהודים מכל הגלויות למולדתם המשוחררת.

דרכנו

- (א) המולדת הישראלית לא תשוחרר ולא תיגאל בכסף.
- (ב) המולדת הישראלית והעם לא ישוחררו בתוקף פנייה אל מצפון העולם.
- (ג) ההיסטוריה של כל העמים המשועבדים מוכיחה לנו, שתמיד הם השתחררו בכוח הנשק... ובכוח הנשק תקום מלכות ישראל החדשה.
- (ד) אנו מאמינים, שהנוער הישראלי הוא כוח צבאי ומהפכני עצום בפוטנציה: הכוח הזה כשיהיה מלוכד ודרוך לקראת המטרה האחרונה - מלחמה פיזית באויבי המדינה היהודית ושחרור המולדת בכוח הנשק, יוכל להכניע את האויב הערבי, להכריח את בריטניה לוותרים ולהתחשבות בו ולהשליט את מרותו בכוח החרב על כל שטחה של ארץ ישראל ההיסטורית.

נחיצותו של הרעיון הדוגל במאבק צבאי ובשימוש בכוח הנשק לשחרורה של ארץ ישראל מעול זרים, מוצא אף הוא את ביטויו בשירי יאיר, אם כי הוא מופיע לעתים כמוטציה פיגורטיבית כיאות לביטוי שירי:

שד הרמון הכף עפקת	"שמע, נוקם, קול אלוהיך,
הגו נצמד, נדבק אל כף.	מוחץ ראש צר ביד רמה
היד קנה רובה חובקת.	ויהי דברו על לבבך,
הקת נושקת לכתף.	<u>קדש כלי המלחמה.</u>
נלחם, נלכד. נכבש. נכריע.	יום יום בשבתך בביתך,
נפיל בקרב. בקרב נפל.	בלכתך בשדות אימה
את גופותינו הרקיע	בשכבך ובקומך-
יכס כדגל התכל."	<u>קדש כלי המלחמה"</u>
(עמוד ל"א)	(עמוד כ"ז)

השימוש שעושה שטרן בלשון התורה והתפילה בשירו (עמוד כ"ז) מעניק תחושה של "מלחמת קודש", שהיא בבחינת צו האלוהים, למאבק הצבאי על א"י. אהרון מגד רואה בביטויי הסנקטיפיקציה של מלחמת המחתרת, הנפוצים כל כך בשירת יאיר, את ה"קנאות של מי שהמלחמה היא דתו".²⁶

במוצאי שבת 29 ביולי 1939 הפיץ האצ"ל עיתון מחתרת חד פעמי בשם "אומר לעם".²⁷ כמעין מוטו לעיתון הופיע בראשו הפסוק: "ארור עושה מלאכת ד' רמייה, וארור מונע חרבו מדם". (ירמיהו מ"א, י')

ברוח זו פרסם א' שטרן בעיתון מאמר בשם "עקרונות ומסקנות", ובו חוזר יאיר על עיקרי תפישתו בדבר הצורך בכוח צבאי ובמאבק לכיבוש של ארץ ישראל כולה, ולהקמת מלכות ישראל בה:

"הארגון חי ולוחם להקמתה של מלכות ישראל בארץ ישראל. ארץ ישראל איננה מדינת פיל ואיננה שטח המנדאט ואיננה מדינה עברית משתי גדות הירקון. ארץ ישראל היא כברת ארץ, אשר עליה ישב עם ישראל כולו בזמן מן הזמנים. את גבולותיה של הארץ יציב הוא בעצמו בחרב הכיבוש, כשיקים את מלכות ישראל, ולשם הקמת המלכות יש ליצור כוח עצמאי מזוין, עברי על נשקו, קצינו וחיליו. חיילי ישראל ששפכו את דמם בשבעים חזיתות, נוער עברי שגדל במחתרת בציון

26 אהרון מגד, "על ספר שירים אחד", "למרחב", "משא", א' באדר, 14 בפברואר, 1964.
27 לעיל, הערה 14.

ולחם על החירות בירושלים ובחיפה - כולם ידעו במלחמה הבאה כי אחד הוא העם ואחת היא הארץ ואחת היא החזית, חזית הכיבוש בארץ ישראל למען עם ישראל".

3. במדבר

ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב אצבעותיי למלחמה	אדמת כנען, ארץ החתי! בימי בן נון רדו עברים בך, ניניהם עתה באים
---	--

(תהילים, קמ"ד)

...

ברוך המלמד ידי לקרב, אצבעותיי למלחמה, דש גוי בחריצות חמה אשרי העם שככה אלוהיו!	שוב לכבשך, ואת להם תהיי אדמת נכרי, זבת זעה ודם= מכורה מאז ועד עולם.
---	---

(עמוד ע"ו "טיול").

ומתוך קובץ כתבי יד של יאיר שטרן: קטע קצר שנכתב כנראה בתקופת עמידתו של יאיר בראש ארגון "לוחמי חירות ישראל":

"אנו קומץ קטן של לוחמי החירות 'מוכי שיגעון המלכות' העברית במכורה. לפי חשבון מקטרגינו קטן כוחנו. ואולם לא כן הדבר! כוח קטן זה גדול עשרת מונים ממה שהוא נראה, כאותו השמן החשמונאי בוערת במקדש ליבנו אש הקנאות והגבורה, שלהבת יה. עוד יאיר היום והוא קרוב בו נצית בשלהבת את נרות החנוכה שלנו חנוכת המלכות העברית בציון המשוחררת"²⁸

בתשרי תש"א 1940 יצא עיתונו הפנימי הראשון של הלח"י בשם "המחתרת" שהודפס במכונת כתיבה.. בגיליון מס' 2 הודפסו "ייח עיקרי התחייה" שחוברו על ידי יאיר והיוו את היסוד לאידיאולוגיה של הלח"י. עיקרי התחייה מהווים את הביטוי המסכם והממצה ביותר לרעיונותיו של שטרן אודות עם ישראל וארץ ישראל.

להלן כמה מהעיקרים:

- א. **העם** - עם ישראל הוא עם סגולה: יוצר דת הייחוד, מחוקק מוסר הנביאים, נושא תרבות עולם, גדול במסורת ובמסירות הנפש, ברצון החיים ובכוח הסבל, ביטחוננו בגאולה.
- ב. **המכורה** - המכורה היא ארץ ישראל בתחומיה המפורשים בתורה (לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, בראשית י"ח) היא ארץ החיים, בה ישכון לבטח העם העברי כולו.
- ג. **הייעוד** - (1 גאולת הארץ; 2 תקומת המלכות; 3 תחיית האומה; 4) אין תקומת המלכות בלא גאולת הארץ, ואין תחיית האומה בלא תקומת המלכות.
- ד. **מלחמה** - מלחמת תמיד בכל העומדים לשטן לקיום הייעוד.
- ה. **כיבוש** - כיבוש המכורה מידי זרים לאחוזת עולם.
- ו. **קיבוץ גלויות** - קיבוץ גלויות שלם במלכות ישראל.

שירי יאיר שייכים, כאמור, למסגרת של "השירה הלאומית" של "התנועה הלאומית", הלא היא התנועה הרביזיוניסטית והפריפריה הסוערת והלא הומוגנית שלה. בשירים אלה שולטים מוטיבים של הרואיות ושל שאיפה לריבונות לאומית הנרכשת במלחמה ובקורבן. מלחמת מחתרת, שהרביזיוניזם הלגיטימי התנגד לה עד שנות הארבעים, נחשבה על ידי הקיצונים שבאנשי המחתרות (ויאיר בתוכם) כדרך האחת והיחידה להשגת ריבונות. למלחמה גלויה לשחרור לאומי אין משמעות פוליטית ולאומית בלבד, אלא גם משמעות אנושית וגורלית. עיון קצר בכמה משיריו של שטרן ימחיש קביעה זו:

<i>"שוחרי חירות היננו</i>	<i>"זו דרכי ואין אחרת</i>
<i>נקיים במו דמנו</i>	<i>סהר לחם ומחתרת</i>
<i>ובסער מלחמתנו-</i>	<i>בן אני לדור המרד</i>
<i>קדש הייעוד.</i>	<i>דור דוחק הקץ"</i>
	<i>(עמוד ל"ה)</i>

ונציג את כף רגלנו

על פסגת חזון חיינו.

כתר המלכות."

נעלה בכידוננו.

(עמוד ל"ז).

בחינת שיריו של יאיר מגלה ש"האני" איננו עומד בהם ברשות עצמו. המשורר נוטל על עצמו לבטא בשיר את תביעותיה של האידיאה הלאומית ואת עמדותיה, כאשר הוא עצמו משועבד לחלוטין לאידיאה זו:

"הריני נשבע שבועת אמונים

למולדת, לעם, לחירות.

נשבע להקריב המצפון, החיים,

לציית וללחום ולמות!

בדמי על אדמת ישראל להגן,

בחי-על חיי ישראל

ושמו לקדש בגויים, כה ייתן,

כה יוסיף לי שומר ישראל"

(השבועה: עמוד נ"ד)

לא לשוב, ולצפור לא לבגוד, לא לנטוש

במחותרת, צינוק וחזית

כל חיי לעמוד על המשמר הקדוש

לחיי האומה בעתיד

מרבית השירים הלאומיים הם שירי הכרזה ונדר. הפנייה בהם היא תמיד דרמטית ורטורית (כמו בשיר "השבועה"). אחת הסיבות לאופי הפנייה בשירים היא העובדה, ששירתו של יאיר איננה רק שירה "מגויסת" בשירותה של האידיאה הלאומית, אלא אף שירה "מגייסת" הפונה אל קהל פוטנציאלי של לוחמי המחותרת העברית (בעיקר בני נוער).

למשל, בעיתון הערב החד פעמי "אומר לעם" מופיע מחזור השירים "מזמור לבני נעורים", כאשר השיר הראשון במזמור זה מופיע תחת מוטו מספר תהילים: "כחיצים ביד גיבור כן בני נעורים".

(תהילים, קכ"ד, ד')

שכח הכול. היה איננו!

הכול כלה ומת אתמול

שכח הכול ובוא אלינו

לחיות ללחום, לבנות לגאול."

(עמוד צ"ז).

"למתפלש תמיד ברפש

למתפתל בחיל כאב

רק אמונה אחת בנפש

רק שאיפה אחת בלב

הפואטיקה בשירים איננה בנויה על לשון פיגוראטיבית-מטפורית או סימבולית-אידיוסינקראטית. ההיגדים בשיר מפורשים, חריפים ובוטים. בלשון מליצית אך "שקופה" לחלוטין מבטא יאיר בשיריו אידיאלוגיה ברורה: מלחמת חורמה (עד מוות!) לשחרור ארץ ישראל כולה מעול זרים, והקמת מלכות ישראל השלמה.

אך לא רק ההיגדים המפורשים בשירתו משקפים את האידיאה הרדיקלית שהנחתה את שטרן וחבריו. הקיצוניות שאפיינה את דרכו המחתרנית מתבטאת גם ברטוריקה המובלעת של שיריו: בטון הפתטי ובאגרסיביות המרובה של הכרזותיו; ב"מילון" האופייני של שירתו; בסמלים עזי המבע; באופי הרליגיוזי המוקנה לתיאורי המלחמה; ביסוד המרטירי השליט בכל שיריו; אפילו במבנה ה"מוזיקלי" של השירים, הפותחים בדרך כלל בטון מינורי (יחסית) ומסתיימים לרוב בקרשצ'נדו פתטי ונלהב.

מעניין למשל לבחון את ברירת המילים בשיריו של יאיר. המילים התדירות בשיריו הן סוגסטיביות מאוד, ולקוחות לרוב מן השדה הסמנטי של מלחמה: קרב, דם, מוות, צלמוות, אש, חרב, רובה, אקדח, רימון, מכונת ירייה, אויב, שנאה, משטמה, חירות, גאולה.

גם הסמלים המעטים בשיריו הם בעלי טעינות סמנטית גבוהה ורובד קונוטטיבי גלוי למדי. יאיר מרבה להשתמש בשיריו בצבעים "רועשים", כאשר האדום והשחור הם הצבעים הדומיננטיים.

*"בימים אדמים של פרעות ודמים
בלילות השחורים של ייאוש,
בערים הכפרים את דיגלנו נרים
ועליו הגנה וכיבוש."
(חיילים אלמונים: עמוד י"ט)*

ובשיר ידוע אחר:

*"נקביל פניו יהי דמנו
מרבד אדם ברחובות
ועל מרבד זה מוחותינו
כשושנים הלבנות."*

(עמוד ל"ג)

השחור-של אפלת המחותרת, של הפרעות והמלחמה אל מול האדום של הדם - דם האויב, ולהבדיל, דמם של הלוחמים לחירות ישראל. ללא ספק, לשון אכספרסיבית מאוד.

צבע הזהב וצבע הארגמן הם צבעי חזון המלכות, אשר המשורר-החייל חולם עליו:

"הוא יבוא. בוא יבוא הגדול בימים!

ארגמן – המלוכה כתפיו

לראשו אפריון – שמי ציון הכחולים

והשמש – עטרת זהב."

(עמוד צ"ד).

והבית השני של השיר הידוע, "כן גם אני חייל ומשורר":

כולו מזרקה צבעונית וסוגסטיבית מאוד בביטויי המלחמה והחזון:

"נורא הוד ושגיא שיר המשורר,

בשחור אודי – בתים, בלבן להב – חרב,

בוהב להבת אש, בארגמן הדם,

בכחל כוכבים נרקם חזון אדם,

אשר מחר לחירותו ילחם – וערב

קרב במחנה שיר משורר."

(עמוד נ"ז).

סמלים²⁹ אחרים בשירתו של יאיר שאובים מן ההיסטוריה הלאומית, הרחוקה והקרובה, של עם ישראל ומן המסורת. בשיר שנתפרסם באחד מגיליונות "המצודה", מעלה המשורר על נס את פעילות הנשים במחתרת (השיר מוקדש "לאחותי בשורה"). דמויות נשים מן העבר הקרוב – שרה אהרונסון בת ניל"י, ומתקופת המקרא – יעל הורגת סיסרא, הן דמויות המופת המופיעות בשיר ולאורן מתחנכות הלוחמות הנזכרות בו:

א

"גבר אויב – חרבך גברה
את יהודית, יעל, שרה.
שווא יד תלין גוה יסרה,
בכדורה סודה נורה.

ב

חיה השכילי כבת נילי
לחם ומות מות גבורה
נבל חבל חלל הפילי
כהולפרנש וסיסרא."

(עמוד כ"ה).

דמות מופתית אחרת מתקופת המקרא, הנזכרת בשירי יאיר, היא דמותו של יהושע בן נון. אנאלוגיה "טבעית" נוצרת בין הלוחם הקדום, כובשה הראשון של ארץ ישראל בכוח צבאי, ולוחמיו העברים לבין "ניניהם" הבאים עתה לרשת את הארץ בכוח החרב:

"אדמת כנען, ארץ החתי!
בימי בן נון רדו עברים
בך, ניניהם עתה באים
שוב לכבשך, ואת להם תהיי
אדמת נכרי זבת זעה ודם –
מכורה מאז ועד עולם."

(עמוד ע"ח).

וסמלים מסוג נוסף הם סמלים תיאולוגיים ההופכים בשירת שטרן לסמלים לאומיים – מיליטנטיים. פעילות "רוחנית" כתפילה הופכת לאקט מלחמתי מובהק והשיר כולו הופך לכלי ביטוי מובהק של צבאיות יהודית.

"מוכי שיגעון המלכות, לוחמי החירות במולדת,
ה' צבאות מקדש משטמה, רכב אש
אליך בכור ישמעאל, בשלכת תקווה האובדת,
ברובה נתפלל במכונת ירייה, במוקש.."

יעקוב וינשל ומשה גיורא³⁰ עומדים על קרבתו של א' שטרן לדת ולמסורת היהודית. ישנה עדות שלפיה הצהיר יאיר, בהיותו במחנתו, כי יקיים בביתו מסורת הדלקת נרות, שמירת כשרות וכו'. בתקופת חייו האחרונה נהג לעתים לעמוד ולהתפלל בשקט, ללא גינוני טלית ותפילין, אך מתוך ריכוז רב.

הפעילות הדתית-ליטורגית מוצאת את ביטוייה בצורה נרחבת בשירי יאיר. אחד ממחזורי השירים בספר נקרא "אליך אלוהים" ובו קיימת פנייה ישירה של המשורר לאלוהים, במתכונת הרטורית המקובלת בתפילה:

"התנער מעפר, לבש עוז אין אוניס,
אלוהי-הגלות הגלמוד.
צא ללחום על חירות בצבאות אלמונים
לנצח עימם או למות."

(עמוד מ"ה)

החוויה הדתית עוברת "טרנספורמציה" קרבית בשירתו של יאיר. השימוש שעושה המשורר בפסוקים מן המקורות הדתיים (התנ"ך והתפילה) או בדפוסי הפולחן הדתי, הוא בעיקר אפוקליפטי של הפעילות הצבאית – פוליטית של ארגונו. מערכת הערכים הדתית מומרת באידיאולוגיה פסבדו-דתית (או במערכת ערכים "משיחית-חילונית"), תוך ניסיון להקנות לאידיאה החדשה מימד של קדושה ושגב.

"כאבי שישא ביראה את תיקו
עם טלית בשבת אל בית תפילתו,

כן אשא בתיקי אקדחים קדושים
ל"ערבית"-הברזל - עם מנין חדשים.

כאמי שתדליק ערב-חג הנרות
כן אדליק מנורה לנורא תהילות.

כרבי שהורני לקרא בתורה
אלמד חניכי "תפס שק"! "ברך כרע".

כי יש דת-גאולה-דת מלחמת שחרור,
המודה בה-ברוך, הכופר בה ארור."
(עמוד ס"ז).

אין ספק, שהעיצוב השירי של המאבק הלאומי כ"מלחמת מצווה" איננו מקרי. השימוש בדפוסים מן הדת ומהמסורת שורשיו בתודעה הרליגיוזית - הקנאית לאידיאה של מלכות ישראל השלמה. ביחסו של יאיר לרעיון הלאומי יש משהו פנאטי ותובעני, הדורש את התמסרותו המוחלטת של האדם לאמונה הדתית, וללא ספק יש ביחסו יסוד של "עבודת קודש".

היסוד הדתי הוא גם חלק מפורש מן האידיאולוגיה של יאיר, גם אם אין מדובר באדיקות מלאה. את גבולותיה של מלכות ישראל גוזר שטרן מהבטחות אלוהים בתורה, ואילו החזון עצמו בא כהמשך ישיר למלכות דוד ושלמה.

אחרון חביב בי"ח עיקרי התחייה שניסח יאיר הוא - הבית, ובו הוא רואה את אחד מתפקידי הלח"י בתור האדנות והגאולה: "בנין הבית השלישי כסמל לתור הגאולה השלמה". ואותו הרעיון מנוסח בלשון מליצית וקצובה בשיר של יאיר:

*"על הר גבוה מדבר וים
בין ישימון בראשית לדומיית הנצח,
בעיר האלוהים בנה לו עם עולם
מקדש אמת שלא ימוט לנצח.*

וקודש קודשים של המקדש- ובשוב ד' את שיבת ציון
תורה שלהבת-יה כנר תמיד כעמוד אש תאיר המכללה
צלמות הגלות תפיץ באור חדש, ורבבות תשאבנה בששון
תוביל אל ארץ העבר והעתיד. ממעין המתגבר של התחייה."
(עמוד קי"ז)

אופיינית ליאיר תודעת השליחות המשיחית. בשיריו הוא מנהל דיאלוגים "חופשיים" למדי עם האלוהים ומרשה לעצמו אף לנזוף בחריפות באל על מחדליו:

*"מה תידם, אל נורא ואיום? התירא
כי ישחית פיאותיך ערלי!
ויאר אותך אל טהור? מצורע
בקדוש ישראל יתעלל!"
(עמוד מ"ה).*

ברור כי הדתיות של יאיר איננה זהה לזו של האורתודוכסיה השמרנית, אך דומה שפועמת בלבו תחושת הנביא נושא החזון:

*"נביא נתתיך לבית ישראל
צופה ומודיע לעם מה מליל."
(עמוד קכ"ז)*

וה"תפילה" המיוחדת שנושא איש המחותרת:

*"הללויה הללויה!
הללויה במכוונת-ירייה!
איש מלחמה אדוני צבאות!
הללויה בקרבות ופצצות!*

הללויה ברובה ורימון

הללויה המולך בציון!"

(עמוד קכ"ג)

כל אלו הם ביטוי מובהק לקנאות הקיצונית של מי שנושא דברים אלו. יאיר גם חיבר "פיוט ליום הפדות", הבנוי במתכונת הפיוט הדתי בשירת הקודש של ימי הביניים, ובו אומר הוא בין היתר:

"ממזרח, מערב, מדרום וצפון

פדויי-אדוני ישובו לציון.

והפך אדוני את אבלם לששון,

עבדים בנכר-אדונים בציון."

(עמוד צ"ב).

מוטיב נוסף וחשוב בשירי יאיר הוא מוטיב המוות והצלמוות. הנכונות להקריב את החיים על מזבח האמונה ברעיון ותחושת הוודאות של הקץ האישי, עוברים כחוט השני לאורך מרבית שירי המשורר. אין ספק שגם הללו הם תולדה, או לפחות אקוויוולנט הולם, לאידיאולוגיה הקיצונית שבשירותה פועל יאיר הלוחם.

כבר בשיר הראשון של יאיר ("חיילים אלמונים") אנו מוצאים את תפישת הנפילה בקרב כגורל אישי כמעט ודאי: "משורה משחרר רק מוות", "חלומנו: למות בעד עמנו!".

משה גיורא מספר כי תמה בפני חברי ה"ארגון" מדוע "משורה משחרר רק המוות"? כפי ששרים הם בהמנונם. "כלום אין חייל משתחרר מן השורה בתום שירותו נאמר, עם הניצחון?".³¹

גיורא לא זכה לתשובה מספקת, אך הוא עצמו מבין כי השורה הזו איננה מקרית והיא מעוגנת היטב בקונספציה השירית והלא שירית של יאיר. בשירים משתקפת אמונה עזה בניצחון הסופי, אך הוא אינו עתיד ליפול בחלקם של הלוחמים דווקא, על כל פנים לא הראשונים שבהם.

וכשמדובר בשיר על הניצחון הריהו מופיע תמיד כניצחון של גוף כללי, להבדיל מן הגוף האישי, שנועד לעלות לקורבן, שוודאי יעלה לקורבן. הניצחון של הכלל בא תמיד לאחר המוות של הפרט.

31 שביט (לעיל, הערה 5) מתייחס לתנועה הלאומית ה"ימנית" הרביזיוניסטית.

"נלחם נלכוד נכבוש. נכריע
נפיל בקרב. בקרב ניפול.
את גופותינו הרקיע
יכס כדגל התכל."

(עמוד ל"א)

וידועה התמונה המקאברית מאוד, המצויה דווקא בשיר המתאר בסיומו את בואו של "גואל ציון":

"נקביל פניו : יהי דמנו
מרבד אדם ברחובות,
ועל מרבד זה מוחותינו
כשושנים הלבנות."

(עמוד ל"ג)

ועוד שיר, שכולו מוקדש לתחושת הוודאות של המוות הצפוי למשורר בשדה הקרב. (ללא שם, בעמוד מ"ט). ה"פואנטה" של השיר מסבירה את התפישה המרטירית המשתקפת בשירים. המוות מתוק וערב בזכות הניצחון שיבוא אחריו:

"אני יודע: יום יבוא או ערב אפל בדד, גוסס בשדה קרב: וסביבי תרבצנה חיינו טרף הישימון, המוות, השרב.	אך מה ימתק בשדה הקרב המוות, מה יערב שרב לי בישימון, כשעיני תוהות בתהום צלמות- תראינה משואות הניצחון."
---	--

ולעניין המבנה: הטון השליט בכל שיריו של שטרן הוא הטון האגרסיבי-פתטי, אך בחינת המבנה הסמנטי האופייני לרבים משיריו תגלה שלבית המסיים רבים מן השירים יש סגולות רטוריות דרמטיות גבוהות במיוחד. סיום השיר כולל, בדרך כלל, את הצהרת נכונותו של ה"אני השר" (או של הקבוצה שאליה הוא משתייך) להקריב את חייו למען המטרה המקודשת. יש שירים שבסיומם פונה המשורר אל עצמו, או אל חבריו למאבק, בקריאת עידוד וחיזוק. השיר "שמחת תורה" למשל (תרצ"ג, עמוד ס"ט) פותח בתיאור אופייני של תנאי חייהם הקשים של לוחמי המחתרת, עובר לתיאור ההתלהבות האקסטטאטית של יהודים בעת ההקפות של שמחת תורה, אבל לקראת סיום השיר כאילו דועך הכול:

"אבל לאט לאט לאות גוברת/ לועה השיר להו קולות
אט מתפוררת השרשרת/ אט אט כלים המחולות.
דועך לפני ארון הקדש/ אור פתילה אחרונה
ביון חולין נטמא ציץ קודש/ נסתלקה השכינה."

אך הנה, בבית המסיים את השיר, גם אם נשמר בו טון מינורי-מלנכולי כלשהו, הדברים המושמעים בו שונים באופיים מן התמאטיקה ה"ביאליקאית" נוסח "לפני ארון הספרים":

"נלון אחי. הלילה לנו.

יום- למלאך החבלה.

נלך לקראת קרב כולנו,

פני גורל נקבלה."

(כ"ג בתשרי תרצ"ד).

ושיר נוסף של יאיר, משנת תרצ"ג, פותח בתיאור לירי עדין של ליל ירח בעיר העתיקה, כאשר היסודות האידיאולוגיים מובלעים בו בחשאי ("צלמוות", "אני השומר"). אך הוא מסיים בהיגדים שכולם ביטוי למודעות העמוקה של השומר לעקרונותיו ולנכונותו להילחם עליהם:

"מה ייטמן בחובו, מה ילד יום מחר?

האגבר או יוכל לי שטן?

אלוהי ועמי! לא אטוש המשמר,

בי נשבעתי, הריני מוכן."

(עמוד ע"ג).

ובכן, גם המבנה הסמנטי האופייני לשירי יאיר שטרן הוא עוד אחת מהדרכים הרטריות שבהן משתמש המשורר בפיוטו. הרטוריקה הנושאת את האידיאה המנחה אותו.

סיכום

"דומה שאין תנועה פוליטית אידיאית אחרת בתולדות הציונות ובהיסטוריה של ארץ ישראל, שבה היה תפקיד מרכזי כל כך לשירה ככלי מחולל ומעצב תודעה לאומית והלך רוח לאומי אסקאטולוגי. אמנם מוטיב זה של רכישת הבעלות והאדנות על המולדת באמצעות ההקרבה העצמית, המלחמה והגבורה, הדם והאש, מופיעים בשירה הלאומית כבר בראשית המאה, בעיקר בשיריהם של טשרניחובסקי ויעקב כהן, אך אין הדברים דומים, כאשר היסוד ההרואי מכלכל שירה שהיא ביטוי של משאלת לב, למול שירה הנכתבת כחלק מפעילות אידיאית פוליטית אפקטיבית בתחומיה"³².

מאמר זה נועד להעמיד מסכת שלמה הסוקרת פעילות של אדם יוצא דופן בהיסטוריה הציונית של השנים האחרונות. התרכזתי כמובן בהיבט הספרותי בעשיתו של אברהם שטרן, אך מטרתי הייתה להראות את האידיאה הלאומית הקיצונית כ"מבנה עומק" וכאידיאל רגולטיבי המכוון במקביל – הן את המניפסט האידיאי המוצהר והכתוב, הן את הפעילות הפוליטית והן את המסרים והרטוריקה ביצירה הספרותית של "יאיר".

בשלב ראשון הועמד כאן מסד תיאורטי להגדרת הקשרים בין ספרות וחברה בכלל, ובין שירה לאידיאולוגיה בפרט. סקרתי את תולדות חייו של א' שטרן ואת פעילותו הפוליטית בתוך הקלחת הפוליטית הסוערת של "פרעות הדמים" של שנות השלושים בארץ ישראל, תוך שימת דגש על עמדתו המעשית והרעיונית בשאלת ארץ ישראל ועם ישראל. בשלב המרכזי של מאמרי הצבעתי על הביטויים המפורשים של אידיאולוגיה זו, ועל גילוייה המפורשים פחות, בשירתו של יאיר.

אקווה שהמאמר הצליח לחשוף את הזיקות הקיימות בין השקפת העולם הציונית – מקסימליסטית, שהנחתה את שטרן וחבריו במאבקם, לבין שירתו של יאיר המבטאת בתכניה ובפואטיקה שלה אידיאולוגיה זו.

